

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 37 (2011)

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, Η επινόηση της ετερότητας. «Ταυτότητες» και «διαφορές» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2010.

Κώστας Μελάς

doi: [10.12681/hpsa.14522](https://doi.org/10.12681/hpsa.14522)

Copyright © 2017, Κώστας Μελάς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μελάς Κ. (2017). Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, Η επινόηση της ετερότητας. «Ταυτότητες» και «διαφορές» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2010. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 37, 163–174. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14522>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, *Η επινόηση της ετερότητας. «Ταυτότητες» και «διαφορές» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2010.

Η διερεύνηση του τρόπου πρόσληψης των ταυτοτήτων και των διαφορών στο νέο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον που έχει διαμορφωθεί τα τελευταία 30 χρόνια αποτελεί το αντικείμενο του τελευταίου βιβλίου του Κωνσταντίνου Τσουκαλά. Η ενασχόληση με το συγκεκριμένο ζήτημα προέρχεται, όπως ο ίδιος αναφέρει στο εισαγωγικό κεφάλαιο, «από την πάνδημη έκρηξη του περί ταυτοτήτων λόγου εντός ενός περιβάλλοντος προϊούσας εξασθένησης της ιδεολογικής συνοχής και της νοηματικής αρτιότητας των φιλελεύθερων κοινωνιών, σε μια συγκυρία όπου αναθεωρούνται εκ βάθρων όλες οι παραδοσιακά ισχύουσες παραστάσεις για τη σχέση του ατομικού με το συλλογικό, του εθνικού με το υπερεθνικό, του πολιτικού με το πολιτιστικό και, ευρύτερα, του ατόμου με το κοινωνικό του περιβάλλον».

Η ανάλυση την οποία επιχειρεί χωρίζεται σχηματικά σε πέντε ενότητες. Στην πρώτη διατυπώνεται η βασική πρότασή του σύμφωνα με την οποία η πρόσληψη των ταυτοτήτων και των διαφορών ανάμεσα στους ανθρώπους είναι πάντα κοινωνικοιστορική.¹ Με βάση αυτή την πρόταση, ο Τσουκαλάς θεωρεί ότι η εξέλιξη των κοινωνικών παραστάσεων για την ταυτότητα δεν μπορεί παρά να εντάσσεται στο πλαίσιο του ευρύτερου πλέγματος ιδεών που, από τον 18ο αιώνα, έχουν γίνει γνωστές ως Διαφωτισμός. Η δημιουργία των εθνικών κρατών² είναι αποτέλεσμα κοινωνικών διεργασιών, γεγονόσ που τα καθιστά θεσμικά υποκείμενα των διεθνών σχέσεων. Στο πλαίσιο των

1. Τα ζητήματα αυτά ο Κ. Τσουκαλάς τα είχε ήδη επεξεργαστεί με ξεχωριστή ενάργεια και στο βιβλίο του *Είδωλα Πολιτισμού*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991. Για μια ενδελεχή όσο και σφαιρική ανάλυση για το ίδιο ζήτημα, περισσότερο από φιλοσοφική σκοπιά, βλ. Κ. Καστοριάδης, *Η Φαντασιακή Θέσμιση της Κοινωνίας*, Ράππα, Αθήνα 1985.

2. Τα ζητήματα περί έθνους αναλύονται διεξοδικά από τον Κ. Τσουκαλά στο *Η Εξουσία ως Λαός και ως Έθνος*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.

εθνικών κρατών οι κοινωνίες προσλαμβάνονται ως συμπαγείς και ομοιογενείς, κλειστές πολιτικές και πολιτιστικές τάξεις. Τα κλειστά συμβολιακά πολιτικά πρότυπα, οι αμετάλλακτοι εθνικοί πολιτισμοί και οι αποκλειστικές συλλογικές ταυτότητες συγκροτούνται στο πλαίσιο μιας ενιαίας ιστορικής διαδικασίας η οποία εξυπηρετεί τις αναδυόμενες λειτουργικές ανάγκες και προτεραιότητες των νεωτερικών εξουσιών και τις νοηματικές απαιτήσεις για την ορθολογική τους συγκρότηση. Το εθνικό κράτος και οι εθνικοί πολιτισμοί αποτελούν για τον συγγραφέα το σημείο αναφοράς, τη βάση απ' όπου πρέπει να ξεκινήσει η ανάλυση η οποία θα χαράξει την πορεία ώστε να γίνουν αντιληπτές οι μεταλλαγές που συντελούνται στον σημερινό κόσμο. Υπό μια έννοια, ο Τσουκαλάς επιχειρεί μια συγκριτική ανάλυση δύο συγκεκριμένων «ιστορικών στιγμών» ή, σωστότερα, δύο διαφορετικών «ιδεατών τύπων» βεμπεριανής καταγωγής με σαφείς όμως κοινωνικό-ιστορικούς προσδιορισμούς. Αν πράγματι έτσι έχουν τα πράγματα, οι ιδεατοί τύποι που κατασκευάζει έχουν ένα πλαίσιο αναφοράς το οποίο είναι το πραγματικό νόημα των παρατηρούμενων «φαινομένων». Επομένως η ισχύς τους είναι σχεδόν αδύνατον να αμφισβητηθεί παρά μόνο σε σχέση προς αυτό το πραγματικό νόημα.

Στη δεύτερη ενότητα εξετάζονται οι αλλαγές που έχουν συντελεσθεί στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Η οικουμενική επικράτηση των καπιταλιστικών μορφών οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων, οι αυξανόμενες μετατοπίσεις πληθυσμών ειδικά από τις χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, η πλήρης απελευθέρωση της κίνησης των κεφαλαίων προκαλούν σημαντικές αλλαγές στους όρους πρόσληψης των ταυτοτήτων αλλά και στον τρόπο της κοινωνικής αναπαραγωγής και της κοινωνικής συνοχής. Οι τρομακτικές αυτές αλλαγές γίνονται άμεσα αντιληπτές αν εξετασθούν οι βασικές νοηματικές κατηγορίες της φιλελεύθερης νεωτερικότητας. Οι περισσότερες από αυτές τίθενται σε ευθεία αμφισβήτηση: η αυστηρή διάκριση της δημόσιας και της ιδιωτικής σφαίρας θα σχετικοποιηθεί· η σχέση πολιτικών και οικονομικών εξουσιών θα ανανοματοδοτηθεί· ο αυστηρός χωρισμός κράτους και κοινωνίας θα αμβλυνηθεί· επίσης, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι δύο έννοιες-πυλώνες της φιλελεύθερης νεωτερικότητας, η ελευθερία και η ισότητα, ουσιαστικά ακυρώνονται στο πλαίσιο του σύγχρονου μετανεωτερικού καπιταλισμού. Πάντως η βασική και πρωταρχική εννοιολογική σύλληψη που βάλλεται πανταχόθεν στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης είναι αυτή του έθνους-κράτους και, κυρίως, το πρώτο συνθετικό της. Έτσι οι εθνικοί πολιτισμοί δεν μπορεί πια να προβάλλονται ως υπερκείμενες και αναπαλλοτρίωτες συλλογικές αυταξίες.

Στην τρίτη ενότητα ο συγγραφέας συναρτά ευθέως την αποσάθρωση της ε-

θνικής κρατικής ιδέας και την ανάδυση της ατομικής πολιτιστικής αυτοδιάθεσης με την επικράτηση και την εξιδανίκευση ενός άκρατου ατομοκεντρισμού, με την αποκαθίλωση των δημοσίων αρμοδιοτήτων και την εξατομίκευση της στρατηγικής ευθύνης κάθε ανθρώπου χωριστά για τη ζωή και το μέλλον του. Η αποσάθρωση της έννοιας της συλλογικότητας, των κοινωνικών αγαθών και, γενικά, των παραδοσιακών μορφών κοινωνικοποίησης (εκπαίδευση), οδηγεί αναπόφευκτα στην κατασκευή αυτόβουλα πειθαρχικών και εσωτερικευμένα πειθήνιων ατόμων τα οποία μπορούν να είναι μόνον χρήσιμα ως συντελεστές παραγωγής. Η έννοια της εθελοδουλείας – αν και ο Τσουκαλάς δεν την αναφέρει – περιγράφει την κατάληξη των σύγχρονων ατόμων.

Στην τέταρτη ενότητα του βιβλίου γίνεται ανάλυση των σύγχρονων μορφών κοινωνικοποίησης οι οποίες έρχονται να αντικαταστήσουν τις ισχύουσες εδώ και πολλά έτη. Συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στην καινοφανή ιδέα η οποία έχει κατακλύσει τις σύγχρονες κοινωνίες, τη «δια βίου μάθηση». Μέσω αυτής, τα σύγχρονα ανταγωνιστικά άτομα θα κληθούν να συμπληρώσουν αενάως το γνωσιακό τους οπλοστάσιο και τις παραγωγικές τους δεξιότητες σε ένα περιβάλλον ασταθές και απρόβλεπτο.

Στην πέμπτη ενότητα, ο Τσουκαλάς αναδεικνύει μια μεγάλη αλήθεια: «όλα λοιπόν μοιάζει να συμβαίνουν ως εάν το δικαίωμα στη διαφορά και το αίτημα της ατομικής πολιτιστικής αυτοδιάθεσης εμφανίστηκαν ως απάντηση σε ένα έλλειμμα. Έλλειμμα κοινωνικό, ιδεολογικό και πολιτικό που συνοδεύει την άμβλυση όλων των μηχανισμών εξασφάλισης και ανακούφισης ατόμων που δεν φαίνεται πια να δικαιούνται άλλων καταφυγίων εκτός όσων θα μπορούσαν να οικοδομήσουν με τις ίδιες τους τις δυνάμεις».

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός, ότι η εποχή μας κυριαρχείται από μια νεοφιλελεύθερη ιδεολογία η οποία βασίζεται στην απλοϊκή αλλά και άκρως επικίνδυνη άποψη ότι για να επιτευχθεί η ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας και η ευημερία του παγκόσμιου πληθυσμού φθάνει να απελευθερωθεί η οικονομία από οποιαδήποτε μορφή κρατικής ή κοινωνικής παρέμβασης. Αρκεί να λειτουργήσουν οι κανόνες της ελεύθερης οικονομίας και το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα θα βρει την ισορροπία του, θα αυτορυθμισθεί μακριά από οποιαδήποτε παρέμβαση πολιτικής υφής. Διατυπώνεται, κατά κάποιον τρόπο, μια έννοια ιδεολογικής κατασκευής η οποία περιγράφει ένα πραγματικό γεγονός κατά τρόπο ψευδή και διαστρεβλωτικό.³

3. Η Ιδεολογία δεν γεννά την πραγματικότητα, την εκλογικεύει όταν δεν τη συγκαλύπτει. Αυτό ισχύει για τα αίτια και τα σύνδρομα του ιδεολογήματος όχι για τις συνέπειές του. Από τη στιγμή που θα οχηματισθεί, η ιδεολογία δημιουργεί νέες συνθήκες, έχει δηλαδή συνέπειες

Ο επίσημος λόγος που κυριαρχεί σήμερα είναι ένα συνονθύλευμα από ιδεολογήματα περί αγοράς, τα οποία εξισώνουν την «αγορά» με την «ανάπτυξη» και την «ελευθερία». Και αφού όλο και σπανίζουν οι γωνιές του πλανήτη όπου η νίκη της δεν είναι πλέον εξασφαλισμένη, η αγορά παρουσιάζεται σαν ένα είδος «φυσικού» και «σωτήριου» νόμου. Απόλυτα δεμένη με την παραπάνω αντίληψη είναι και η θέση σύμφωνα με την οποία ως φορέας της παγκοσμιοποίησης θεωρείται η διευρυνόμενη και διαπλεκόμενη οικονομία. Αντί για μια «πανανθρώπινη επιταγή», η οποία θα επιβαλλόταν από εξωγενείς (πολιτικούς) παράγοντες στο οικονομικό πεδίο, βρισκόμαστε μπροστά σε μια κατάσταση άρρηκτης συνοχής του συστήματος, με προνομιούχους πρωταγωνιστές τις πολυεθνικές εταιρείες και κύριους δείκτες της τα παγκοσμίων διαστάσεων «συνολικά μεγέθη». Έτσι η οικονομία επιχειρείται να αυτονομηθεί ως σύστημα, στο οποίο τείνουν να υποταχθούν όλοι οι τομείς και οι δράσεις της κοινωνικής ζωής. Τι υποκρύπτεται, λοιπόν, κάτω από τον ιδεολογικό μανδύα με τον οποίο περιβάλλεται η έννοια της παγκοσμιοποίησης;

Πρώτον, υποκρύπτεται η επιχείρηση απεμπόλησης της πολιτικής από το προσκόνιο της καθημερινής ζωής και η παραχώρηση της πρωτοκαθεδρίας των κρίσιμων αποφάσεων που αφορούν στο σύνολο των κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων στην οικονομία. Η άποψη αυτή δεν εμφανίζεται για πρώτη φορά. «Το πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ πολιτικής και οικονομίας τέθηκε αναπόφευκτα στους Νέους Χρόνους, όταν η έκρηξη της βιομηχανικής επανάστασης, μετά από μακρά και έντονη δραστηριότητα του εμπορικού καπιταλισμού, δημιούργησε την εντύπωση ότι ο οικονομικός παράγοντας είναι αυτοτελής και μάλιστα πρωταρχικός ανάμεσα στις μορφές της κοινωνικής πράξης».⁴

Αυτή η άποψη, όμως, προϋποθέτει τη δυνατότητα πλήρους διχοτόμησης

«υλικές» στα βιόματα και τις πράξεις των ανθρώπων. Ο Τσουκαλάς σε όλο το υπό ανάλυση πόνημα επιχειρεί διαρκώς να αποκαταστήσει την πραγματικότητα ανασηκώνοντας το πέπλο της ιδεολογίας. Αλλού η προσπάθειά του είναι απολύτως αποτελεσματική αλλού λιγότερο. Αυτό συμβαίνει διότι δίνει μεγαλύτερο αξιολογικό βάρος στις λειτουργίες που προσφέρει το εθνικό κράτος, ως κλειστός πολιτισμικά χώρος και όσον αφορά την κοινωνική του διάσταση. Μπροστά στη λαίλαπα της παγκοσμιοποίησης ενστικτωδώς οχυρώνεται στο εθνικό κράτος της περιόδου μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Θεωρώ πως αυτό το μικρό(;) ολίστημα οφείλεται στον αφαιρετικό τρόπο που χρησιμοποιεί για τη δημιουργία των ιδεοτύπων και στη μη επαρκή ιστορική θεμελίωσή τους.

4. Π. Κονδύλης, *Πλανητική Πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο*, Θεμέλιο, Αθήνα 1992, σ. 31.

μεταξύ πολιτικής και οικονομίας, διαμέσου ενός τόσο στενού ορισμού (αν π.χ. η οικονομία περιοριστεί στην τεχνική διαδικασία της παραγωγής και η πολιτική περισταλεί στη διοίκηση και στη διαχείριση) ώστε χάνεται κάθε ουσιαστική σχέση με την πραγματικότητα. Παράλληλα, από ιστορική και κοινωνιολογική άποψη, η διχοτομία αυτή αποτελεί μια ιδεολογική κατασκευή και δεν έχει καμία σχέση με την πραγματικότητα. Το ότι στην ιστορική διαδρομή η οικονομία δεν μπόρεσε ποτέ ν' αναπτύξει την αναμενόμενη αυτοτελή νομοτέλειά της, οφείλεται κυρίως στο ότι η οικονομία συνυφάνθηκε ουσιαστικά με παράγοντες συναφείς με την ισχύ και την εξουσία και άρα με την πολιτική.

Ο γενικός λόγος για τον οποίο πολιτική και οικονομία παραμένουν αδιαχώριστες είναι προφανής. Η οικονομία και η πολιτική αφορούν εξίσου τις συγκεκριμένες σχέσεις συγκεκριμένων ανθρώπων και κάθε οικονομική αλλαγή, προκαλεί μια μετατόπιση του συσχετισμού δυνάμεων προς όφελος ορισμένων ανθρώπων και εις βάρος άλλων. Οι οικονομικοί σκοποί ούτε επιδιώκονται ούτε επιτυγχάνονται μέσα σε κοινωνικό κενό: «η πολιτική διεισδύει στην οικονομία όχι τόσο μέσω των διαδικασιών της παραγωγής και της επικοινωνίας, όσο μέσω του προβλήματος της κατανομής. Είναι άκρως χαρακτηριστικό ότι η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση στρέφεται γύρω από διαδικασίες και προτάσεις οι οποίες αφορούν τη διαπλοκή της παγκόσμιας βιομηχανίας και του παγκόσμιου εμπορίου καθώς και την πύκνωση των παγκοσμίων επικοινωνιακών δικτύων –το μυστικό μιας παγκόσμιας αποδεκτής κατανομής των πόρων και του πλούτου δεν το έχει αποκαλύψει ως σήμερα κανείς».⁵

Θα πρέπει, κατά δεύτερον, να σταθούμε επίσης σ' ένα ακόμη σημαντικό σημείο. Η θέση ότι η πολιτική είναι λίγο-πολύ ένα αναγκαίο κακό διατηρήθηκε για την αστική τάξη σχεδόν ολόκληρη την περίοδο την οποία εκείνη επικράτησε πολιτικά, ενώ παραμένει και σήμερα προσφιλές επιχείρημα διαφόρων οικονομικών κύκλων που χρησιμοποιούν κατά κόρον τις κρατικές υπηρεσίες και δαπάνες ως κύριο μέσο πλουτισμού και επίτευξης των οικονομικών τους σκοπών. Εδώ η θέση αυτή εκπληρώνει μια πρόσθετη ιδεολογική λειτουργία: επιχειρεί να συγκαλύψει την συγκεκριμένη και ουσιαστική βοήθεια που προσέφερε το κράτος στην καπιταλιστική οικονομία, παρουσιάζοντάς το τάχα ως απλό εγγυητή του γενικού συμφέροντος.

Από τη στιγμή που η απεμπόληση του πολιτικού καθίσταται πρακτικά α-

5. Π. Κονδύλης, «Η παγκοσμιοποίηση ως ιδεολογική κατασκευή», *Το Βήμα*, 16.3.1997.

δύνατη, η όλη προσπάθεια υποκρύπτει ως πρόθεση την απεμπόληση της πολιτικής, όπως αυτή εκφράζεται στις μαζικοδημοκρατικές δυτικές κοινωνίες, και την αντικατάστασή της από φορείς οι οποίοι δεν θα είναι αναγκασμένοι να διαβούν τη στενωπό της «λαϊκής βούλησης» και επιλογής. Βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια κατάσταση ριζικής υποτίμησης του παραδοσιακού ρόλου της πολιτικής, ο οποίος επικεντρωνόταν στον χειρισμό της κρατικής εξουσίας στο εσωτερικό και στο εξωτερικό αλλά και στον τρόπο αντιπροσώπευσης και νομιμοποίησης της πολιτικής δύναμης:

«Η κατάργηση των ορίων της πολιτικής συνδέεται με την καθιέρωση νέων κέντρων και πεδίων “υποπολιτικής”, τα οποία βρίσκονται –πέρα από τους θεσμούς και τις συμβολικές μορφές της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας– αφενός στα κέντρα εξουσίας του οικονομικού και επιστημονικού συστήματος και αφετέρου στα πεδία της αντίστασης και της διαμαρτυρίας των νέων κοινωνικών κινήσεων».⁶

Τρίτον, η επιλογή της οικονομίας ως φορέα της «παγκοσμιοποίησης», υπό το υπόδειγμα της απόλυτης φιλελευθεροποίησης των αγορών και της απρόσκοπτης και παντελώς ελεύθερης λειτουργίας τους, έχει πραγματοποιηθεί και για έναν ακόμη λόγο. Η «οικονομία» ως επιστημονικός τομέας συστηματικής καταγραφής και ερμηνείας μέρους της ανθρώπινης δράσης, αποτελεί το κατάλληλο παράδειγμα για την «απόδειξη» ότι η ουσία της ανθρώπινης φύσης είναι ο «ορθός λόγος», ενώ, αντιθέτως, τα πάθη, η ισχύς, τα ψυχόρμηπα, οι πδονές και οι ενστικτώδεις ορμές τείνουν στη διασφάλιση της αυτοσυντήρησης του και επομένως αποτελούν «κατώτερες» ανθρώπινες καταστάσεις. Η «επιστήμη» οικονομία υπό τη μορφή του νεοκλασικού υποδείγματος, βασική προκείμενη της οποίας αποτελεί η «ορθολογική επιλογή» του καταναλωτή, προσφέρεται έτσι αφειδώς ως το κατ' εξοχήν υπόδειγμα –φορέας ομοιομορφίας και μονόδρομου της ανθρώπινης δράσης. Το δόγμα, επομένως, που επαγγέλλεται την «ειρηνική» οικονομία ως φορέα της «παγκοσμιοποίησης», εναντίον της πολιτικής, την οποία θεωρεί ως σύμφυτη με την ισχύ, τη βία και τη διαφθορά, δεν κάνει τίποτε περισσότερο από το να επιδιώκει την αυτοσυντήρησή του εξαπλώνοντας συνεχώς την ισχύ του, ενώ καλεί όλους τους άλλους να την ασπασθούν για να σωθούν.

Συμπερασματικά: οι σχέσεις πολιτικής και οικονομίας στην εποχή της λεγόμενης παγκοσμιοποίησης είναι περισσότερο περίπλοκες από την απλή α-

6. F. Deppe, *Η Νέα Διεθνής Τάξη*, ΑΑ.Λιβάνης, Αθήνα 1995, σ. 61.

ντίληψη ότι η οικονομία καθορίζει την πολιτική και η τελευταία υποκύπτει στην ισχύ της πρώτης. Η αντίληψη αυτή συνάδει με τον εγγενή οικονομισμό της φιλελεύθερης σκέψης όσο και με τον αντίστοιχο μαρξιστικό. Ο ρόλος των εθνικών κρατών εξακολουθεί να είναι ισχυρός έως ότου εμφανισθεί μια άλλη μορφή πολιτικής εξουσίας η οποία θα τον υποκαταστήσει.

Είναι περίεργο, αλλά τα τελευταία χρόνια τα οποία είναι ταυτισμένα στη συνείδηση των πολιτών του πλανήτη με θέματα που αφορούν την παγκοσμιοποίηση, την ανταγωνιστικότητα, το ελεύθερο εμπόριο, την κατάρρευση των ανατολικών «σοσιαλιστικών» καθεστώτων και την εξάπλωση της «δημοκρατίας» με τους γνωστούς αμερικάνικους τρόπους, μια ακόμα υπόθεση κυριαρχεί ως έμπνη ιδέα, κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες του δυτικού κόσμου, αυτή της πολυπολιτισμικότητας. Πολύ λίγες υποθέσεις έχουν σκορπίσει τόσο ενθουσιασμό όσο η συγκεκριμένη. Πρωταγωνιστές και σ' αυτήν είναι οι κλασικοί (νέο) φιλελεύθεροι και οι λεγόμενοι «αριστεροί δημοκράτες» πάσης φύσεως, οι οποίοι έχουν καταστήσει τον πλουραλισμό και την πολυπολιτισμικότητα ένα άκραιο ιδεολόγημα σε μια εποχή «χωρίς ιδεολογία». Όμως μια συζήτηση για την πολυπολιτισμικότητα προϋποθέτει απαραίτητα, για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε τι εννοεί ο καθένας, μια προηγούμενη συζήτηση για το δεύτερο και βασικότερο συνθετικό της λέξης, δηλαδή την έννοια του πολιτισμού.

Η αποκλειστική ενασχόληση με τα ζητήματα της πολυπολιτισμικότητας και του πολιτισμού, αυτονομημένα από την κοινωνική πραγματικότητα, οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια στον κατακερματισμό της κοινωνικής λειτουργίας, στην αποστείρωση του ονείρου, στη μεταμόρφωση της πολιτικής διαχείρισης. Υπάρχει ένα κείμενο ερώτημα που χρειάζεται να τεθεί: μπορεί να υπάρξει οποιοσδήποτε πολιτισμός σε πλήρη αυτονομία από τις υλικές συνθήκες παραγωγής και κατανομής του πλούτου καθώς και των προτύπων καταναλωτικής συμπεριφοράς που εγγενώς απορρέουν από αυτές;

Όπως αναφέρει ο Κρίστοφερ Λας,⁷ η πολυπολιτισμικότητα ταιριάζει τέλεια στις νέες ελίτ, στις οποίες περιλαμβάνονται οι μάντζερ των μεγάλων επιχειρήσεων και όλα τα επαγγέλματα που παράγουν και χειραγωγούν τις πληροφορίες, το ζωτικό αίμα της παγκόσμιας αγοράς, τους φέρνει στο μυαλό την ευχάριστη εικόνα ενός παγκόσμιου παζαριού στο οποίο μπορούν να γείνυνται αδιακρίτως εξωτικές κουζίνες, εξωτικά στυλ αμφίσεως, εξωτική μουσική, εξωτικά φυλετικά ήθη χωρίς να υποβάλλουν ερωτήσεις και χωρίς

7. Κ. Λας, *Η Εξέγερση των Ελίτ και η Προδοσία της Δημοκρατίας*, Νηοίδες, σ. 10-11.

να δεσμεύονται για τίποτε. Η κινητικότητα του κεφαλαίου και η ανάδυση μιας παγκόσμιας αγοράς συντελούν σ' αυτό.

Οι «ομογενοποιητικές» τάσεις της κοινωνίας εξάγονται από την κοινωνική πραγματικότητα και όχι από μια «αντίληψη» ίσων δικαιωμάτων, όπως επιχειρούν να πείσουν οι φιλελεύθεροι και οι «αριστεροί» υπέρμαχοι της πολυπολιτισμικότητας. Οι τελευταίοι γλιστρούν από την πολυπολιτισμικότητα στις πολιτισμικές διαφορές, στους «τρόπους ζωής», ακόμη και στους «τρόπους θεώρησης του κόσμου» σαν να πρόκειται για το ίδιο πράγμα.⁸ «Η σπανιότητα των οικονομικών και κοινωνιολογικών αναλύσεων, ο πληθωρισμός των πολιτισμικών προσεγγίσεων, η βεβαιότητα ότι οι κουλτούρες ουσιωδώς αποκλίνουν, η αποτυχία ή ανικανότητα να ληφθούν υπόψη οι δυνάμεις της αφομοίωσης και της ομογενοποίησης και η έλλειψη οποιουδήποτε πολιτικού οράματος ή εναλλακτικής πρότασης χαρακτηρίζουν τις τρέχουσες συζητήσεις περί πολυπολιτισμικότητας».⁹

Ειδικά τα σοσιαλδημοκρατικά και σοσιαλιστικά κόμματα της Ευρώπης βρίσκονται στη φάση όπου περιορίζουν τη μεταρρυθμιστική τους πολιτική σε εσωτερικές αλλαγές του καπιταλισμού σε ένα τετράγωνο πλαίσιο τις πλευρές του οποίου αποτελούν οι οικονομικές έννοιες της ανταγωνιστικότητας, της αποδοτικότητας, της ευλγισίας και της ιδιωτικοποίησης.

Αντίστοιχα, οι φιλελεύθεροι, απελευθερωμένοι από τη μέχρι τότε οξεία κριτική της Αριστεράς, βρήκαν ελεύθερο πεδίο δράσης. Οι τελευταίοι δεν κατανοούν(;) «... ότι η κατάφαση στη σχετικότητα πραγματολογικών διακρίβώσεων και κριτηρίων, μετερχόμενη ιδεοπλασίες ή φιλοσοφικές ασμαντολογίες, όπως η “πολυπολιτισμικότητα”, “ο σεβασμός της διαφορετικότητας”, “η ζωή ως σταδιοδρομία” και άλλα, τείνει να καταστεί “μονοδρομική” απολυτότητα στην οποία πρέπει ο καθένας να υποκύπτει στην ανεξιχνίαστη δύναμη του αυτονότου...».¹⁰

Οφείλουμε να επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε πώς η δημοκρατία, μετά από μια μακρά πορεία με σκληρούς ανταγωνισμούς και μεγάλες δοκιμασίες που οδήγησαν στην αναγνώριση των τυπικών δικαιωμάτων και ελευθεριών και τη στιγμή που έδινε την εντύπωση ότι θριάμβευε οριστικά, αποδείχτηκε ανίκανη να διαφυλάξει τις κατακτήσεις της από μια οδυνηρή συντριβή. «Η

8. Bhikhu Parekh, *What is Multiculturalism?*, www.india-seminar.com/1999/484/484%20parekh.htm.

9. Ράσελ Τζάκομπι, *Το Τέλος της Ουτοπίας*, Τροπή, Αθήνα 2001, σ. 85.

10. Α. Μεταξόπουλος, *Αυτοσυντήρηση, Πόλεμος, Πολιτική*. ΑΑ.Λιβάνης, Αθήνα 2005, σ. 438-439.

παρακμή της νεωτερικής δημοκρατίας και η προοδευτική σύγκλισή της με τα ολοκληρωτικά κράτη στις μεταδημοκρατικές κοινωνίες του θεάματος (που άρχισαν να γίνονται εμφανείς ήδη με τον Tocqueville και βρήκαν στις αναλύσεις του Debord την οριστική επικύρωσή τους) ...»,¹¹ πρέπει να μας οδηγήσει σε μια πειστική απάντηση γιατί συνέβησαν όλα αυτά.

Για να έχουμε πειστικές απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα είναι βέβαιον ότι χρειάζεται ενδελεχής και συστηματική μελέτη των όρων και των προϋποθέσεων κάτω από τις οποίες ασκήθηκε η πολιτική την εποχή της νεωτερικότητας και της ανάπτυξης του καπιταλισμού. Οι δύο αιώνες που προηγούνται του 21ου, δηλαδή ο 19ος και ο 20ος, αποτελούν ίσως τους πρώτους αιώνες της ιστορίας που μπορούν να χαρακτηριστούν πολιτικοί. Η περίοδος που αρχίζει με την αμερικανική και γαλλική επανάσταση συνεχίζεται με το δημοκρατικό και εργατικό κίνημα και φαίνεται να κλείνει με την κατάρρευση των ανατολικών καθεστώτων και με ό,τι αυτά αντιπροσώπευαν, επιφόρτισε την πολιτική με τον σημαντικότερο ρόλο για την επίλυση των ανθρωπίνων προβλημάτων και προκάλεσε, επί τα βελτίω αλλά ενίοτε και επί τα χείρω, τη μαζική συμμετοχή των λαών στις πολιτικές δραστηριότητες.

Υπάρχουν δύο βασικές συνιστώσες που οδήγησαν στην πλήρη απαξίωση ακόμη και τον ίδιο τον όρο πολιτική. Η πρώτη αφορά την παταγώδη αποτυχία του όποιου «σοσιαλιστικού» πειράματος, προεξαρχούσης της απόλυτης χρεοκοπίας του σοβιετικού υποδείγματος και συμπεριλαμβανομένων των πειραμάτων στις αραβικές χώρες, στην Κίνα, στην Κούβα ακόμα και στην Ευρώπη, όπου η σοσιαλδημοκρατία παρότι κατάφερε αρκετά πράγματα, τελικά υποτάχθηκε πολύ εύκολα. Ο συγκλονισμός που υπέστη τεράστιος αριθμός ατόμων ανά την υφήλιο ήταν κάτι το πρωτόγνωρο.

Η δεύτερη αφορά στην αυξανόμενη απογοήτευση του κόσμου μπροστά στην έκδηλη ανικανότητα του συντηρητικού φιλελευθερισμού να ανταποκριθεί στοιχειωδώς στις υποσχέσεις του. Δημιούργημά του είναι η εξαφάνιση του πολιτικού-κοινωνικού συλλογικού ορίζοντα, η εγκατάλειψη της ιστορίας. Δημιούργημά του είναι η παγίδα της συναίνεσης ή η δημοκρατία του Κέντρου,¹² η οποία μετέθεσε τη λύση των πειστικών προβλημάτων και ταυτόχρονα οδήγησε στην κρίση των ριζοσπαστικών προταγμάτων, στο φιλελεύθερο τέλος της ιστορίας, στη λειδορία της συμμετοχής και στο έντονο δημοκρατικό έλλειμμα. Δημιούργημά του είναι η σταδιακή κατάρρευση του κοι-

11. G. Agamben, *Homo Sacer*, Scripta, Αθήνα 2005, σ. 30.

12. Εκτενέστερα βλ.: Κ. Μελάς, «Ελλάδα 1990-2005: Η πολιτική ως κυβερνητικό φαινόμενο», *Monthly Review*, Σεπτέμβριος 2006.

ωνικού κράτους, η επαναφορά του άγριου καπιταλισμού της παγκοσμιοποίησης, η απαξίωση της πολιτικής, η αδιαφορία και η απορία των ψηφοφόρων μπρος στην κάλπη. Δημιούργημά του είναι επίσης η παγίδα της απόθνηψης των ρήξεων, μεταξύ άλλων, που προκάλεσε τη μετάλλαξη της ταυτότητας της Αριστεράς, κόμματα και στελέχη της οποίας σύρθηκαν στη φαντασίωση της πραγμάτωσης μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας και πολιτικών «τρίτου δρόμου».

Όμως το πολιτικό στην ανταγωνιστική του διάσταση ζει και βασιλεύει και οι πολιτικοί ανταγωνισμοί είναι ακόμα μαζί μας. Δεν θα μπορούσε να ήταν αλλιώς αφού το πολιτικό περιλαμβάνει όλα όσα αφορούν τη ρητή εξουσία η οποία περιλαμβάνει με τη σειρά της τα ιδιαίτερα όργανά της, τις συγκεκριμένες της λειτουργίες, το νομικό της πλαίσιο. Ό,τι παρουσιάζεται ως τέλος της πολιτικής ή ως εξαφάνιση του ανταγωνισμού, «είναι αποφθέγματα ενός δημαγωγού εκουγχρονιστικού τύπου ή ασταθής παρέμβαση ενός παλαιοπόλη της ηθικής». Το ζητούμενο επομένως είναι να αντιληφθούμε ότι η πολιτική είναι πάντοτε παρούσα και απαιτεί συνεχή προσπάθεια και αγώνα.

Η βάση της δημοκρατίας, αντίθετα με τη ρασιοναλιστική φιλελεύθερη αισιοδοξία, δεν θεμελιώνεται στο κυνήγι της αρμονίας που υπερβαίνει τον πολιτικό ανταγωνισμό αλλά στους αγώνες, τα πάθη και την πάλη ως σύστοιχα της πολιτικής. Σε ό,τι δηλαδή προσπαθεί να απωθήσει η ορθολογική διαβουλευτική παράδοση. Η φύση της πολιτικής είναι συγκρουσιακή. Εμπεριέχει έναν ανεξάλειπτο χαρακτήρα ανταγωνισμού, νιτσεικής καταγωγής εγχείρημα, αναγκαίο ωστόσο για την κατανόηση της πολιτικής ως συμπλόκου δικτύου σχέσεων εξουσίας.¹³ Σ' αυτόν τον χώρο παίζεται η δύναμη, η εξουσία, εκφράζονται τα πάθη, οι συγκρούσεις και η κυριαρχία των μεν επί των δε. Η νιτσεική βούληση για δύναμη του ατόμου αποτελεί ένα datum το οποίο είναι και fatum. Οι μορφές μιας τέτοιας libido dominandi αλλάζουν συνεχώς στη διάρκεια της ιστορίας, η φύση της ποτέ. Με άλλα λόγια, η δημοκρατία είναι προϊόν κοινωνικών υποκειμένων που παράγουν εκτός από προϊόντα και ηθικές, γνωστικές και πολιτικές σημασίες μέσω των οποίων νοηματοδοτούν (και νοηματοδοτούνται από) τις σχέσεις κυριαρχίας του ατόμου με την εκάστοτε εξουσία.

Έχω την πεποίθηση πως ο Κ. Τσουκαλάς συμφωνεί με όλα αυτά, άλλωστε τόσο στα τελευταία του κείμενα όσο και στο πρόσφατο βιβλίο του αυτά τα θέματα επεξεργάζεται. Είναι εξάλλου γνωστό ότι η συμβολή του στη δια-

13. Ch. Mouffe, *Δημοκρατικό παράδοξο*, Πόλις, Αθήνα 2004.

μόρφωση μιας θεωρητικής κατασκευής η οποία αποτελεί κριτική των εννοιών κυρίως του πολιτικού φιλελευθερισμού ξεκινά από την προσεχτική παρατήρηση των ιστορικά τεκταινομένων και όλων των εμπειριών που συμβαίνουν διαχρονικά στον κόσμο. Το κεντρικό μήνυμα των θεωρητικών του παρεμβάσεων είναι όχι ότι δεν μπορούμε να παραιτηθούμε από την πολιτική αλλά το ότι αυτό, είναι αδύνατον να συμβεί. Το πολιτικό υπάρχει επειδή υπάρχει η κοινωνία.

Νομίζω ότι αντιλαμβάνεται πλήρως ότι η εννοιολογική αποδόμηση της θεωρητικής κατασκευής που υποβαστάζει το σύγχρονο δυτικότροπο πολιτικό σύστημα και ό,τι απορρέει από αυτό, χρειάζεται να είναι συνολική. Παράλληλα αγωνίζεται, ας μου επιτραπεί η έκφραση, απεγνωσμένα να ανακαλύψει τι μπορεί να διατηρηθεί από τους πυλώνες που το υποβαστάζουν και συγκεκριμένα αναρωτιέται όχι για την αναγκαία ύπαρξη της αρχής «ενός καθολικού λόγου», μιας και η ύπαρξη αυτή εμποδίζει να εγκαταλειφθεί το ιδεώδες μιας «ορθολογικής κριτικής των υφισταμένων θεσμών» που έχει κληροδοτηθεί από τον Διαφωτισμό, αλλά για ποιο «νέο περιεχόμενο» μπορεί να λάβει «ο καθολικός λόγος» και κατά συνέπεια «τι νέο περιεχόμενο θα λάβει η ορθολογική κριτική των υφισταμένων δομών». Τούτο διότι αντιλαμβάνεται απολύτως ότι το νόημα της ορθολογικότητας και του Διαφωτισμού, δύο εννοιών που αποτελούν κλειδιά στην κατανόηση της κοινωνικής ιστορίας αλλά και της ιστορίας των ιδεών, στην επικρατούσα ηθική-κανονιστική τους εκδοχή προέρχεται από την μυθολογία του φιλελευθερισμού.

Σύμφωνα με την άποψή μας, για να οριοθετηθεί ο χώρος του Διαφωτισμού χρειάζεται μια διπλή διάκριση. Ως Διαφωτισμός πρέπει από τη μία να χαρακτηριστούν τα πνευματικά εκείνα ρεύματα που επιθυμούν να αντικαταστήσουν την παραδοσιακή θεολογική κοσμοαντίληψη με μια θύραθεν και, από την άλλη, με τη στενότερη έννοια, τα ρεύματα εκείνα που υπερασπίζονται ένα κανονιστικό-ηθικό ιδεώδες όχι μόνον απέναντι στην παραδοσιακή θεολογία, αλλά και απέναντι στον σκεπτικισμό ή στον μηδενισμό ο οποίος γεννιέται ακριβώς μέσα στη διαδικασία της αποκοπής από τη θεολογία.

Ο Κ. Τσουκαλάς αντιλαμβάνεται πλήρως ότι η οργανωμένη κοινωνία από τη φύση της είναι Λόγος, δηλαδή εκλογίκευση και διοχέτευση θεμελιωδών στάσεων. Οι συσχετισμοί αυτοί εξηγούν, άλλωστε, γιατί οι διαμαρτυρίες του Λόγου πολύ συχνά καταλήγουν στην ανοιχτή καταγγελία του πολιτισμού. Καταλαβαίνει όμως ότι η συγκεκριμένη ατραπός οδηγεί σε νέες αντιφάσεις και συγκεκριμένα στην ανάγκη χρησιμοποίησης μιας εκλογικευμένης κλίμακας αξιών.

Στο ίδιο πλαίσιο και στο ίδιο μήκος κύματος θέτει και το πρόβλημα της εξέλιξης της ιστορίας, σε αντίθεση με την κανονιστική διάσταση περί συνεχούς προόδου που εγγράφεται στον πυρήνα της «φιλοσοφίας της ιστορίας», αντίληψη της κυρίαρχης δεοντολογικής ερμηνείας του Διαφωτισμού. Σε αντίθεση με όλες τις αντιλήψεις της ιστορίας οι οποίες διαγράφουν μια λίγο-πολύ ευθύγραμμη πρόοδο με πηκτά φορτισμένη κατάληξη και με άμεσο φρέα το οικονομικό στοιχείο (κυρίως το μαρξιστικό σχήμα), η θεώρηση της ιστορίας από τη σκοπιά του πολιτικού στοιχείου δείχνει μιαν ανακύκλωση παρόμοιων μηχανισμών (όχι αναγκαία συμβάντων), δίχως έσχατο πηκτό ή άλλο νόημα και δίχως επιστημονικά διακριβώσιμη μόνιμη προτεραιότητα του οικονομικού, του ιδεολογικού, του φυλετικού και εθνικού ή οποιουδήποτε άλλου παράγοντα. Η αποκοπή από την εσχατολογία είχε ως λογική της συνέπεια την αναίρεση κάθε ευθύγραμμης σύλληψης του ιστορικού γίνεσθαι. Άλλωστε η σύλληψη αυτή διατυπωνόταν πάντοτε με σκοπό την κατοχύρωση κάποιας εσχατολογίας. Η Ιστορία γίνεται τώρα ανοιχτή ως προς τις πιθανές εκβάσεις (όχι αναγκαστικά ως προς τους δρώντες μηχανισμούς), γιατί δεν δρα εντός της μία πάγια ιεραρχία παραγόντων, όπου ο ένας είναι πάντα πιο καθοριστικός από κάποιον άλλον, αλλά το βάρος και η σπουδαιότητά τους ποικίλλουν συνεχώς ανάλογα με τη συγκυρία.

Ο Κ. Τσουκαλάς στοχάστηκε πολύ πάνω στο ιστορικό σχήμα του πολιτικού διαφωτισμού της νεωτερικότητας το οποίο έθεσε και με τις δύο όψεις του, φιλελεύθερη και μαρξιστική, το αίτημα της μελλοντικής ιστορίας μέσα από την αξίωση της άρσης όρων ανελευθερίας και αδικίας, σε συνθήκες αυτοπροσδιορισμού και δημοκρατίας. Η ωμή αλλά αδιάψευστη πραγματικότητα δείχνει να παίρνει εντελώς διαφορετικό δρόμο από αυτόν που οι κανονιστικές αυτές θεωρήσεις προέβλεπαν. Αντιμέτωπος με τα προβλήματα που εισάγει η «νέα εποχή είναι έτοιμος να επεξεργασθεί νέες κατηγορίες πρόκλησης της πραγματικότητας χωρίς να παραμένει δέσμιος ξεπερασμένων δογματικών θεωρητικών σχημάτων. Πάντοτε πιστεύοντας ότι η *vita conterplativa* είναι απαραίτητη για μια προσπάθεια κατάκτησης της ανθρώπινης αυτονομίας με καστοριαδικούς όρους. Είναι, όμως, εξίσου έτοιμος να αντιληφθεί τις αυθεντικές αυθόρμητες λαϊκές εξεγέρσεις ή καταστάσεις ή συμβάντα που ως άλλοι Σπάρτακοι τολμούν να αμφισβητήσουν των Καισάρων τους θρόνους;

ΚΩΣΤΑΣ ΜΕΛΑΣ